

ГОЛИБ НЕГМАТОВИЧ ҚУРБОНОВ -
таниқли тарихчи олим, тарих фанлари номзоди, XIII
Бутунжаҳон нумизматика конгресс қатнашчиси
(Мадрид, 2003), Шарқ нумизматикаси бутунжаҳон
ассоциацияси аъзоси.

Олимнинг тарихий тадқиқотлари Ўрта Осиё
нумизматикаси, сфрагистикаси, эпиграфикасини
ўрганишга бағишланган. Ҳозиргача олимнинг 12 та
турли китоблари ҳамда 100 га яқин илмий ва
оммабоп мақолалари чоп этилган (Ўзбекистон,
Россия, Япония, Германия, АҚШ, Испания,
Венгрия, Қозоғистон, Хорватия). Халқаро илмий
конгресс, конференция ва грантлар қатнашчиси.

ISBN 978-9943-4710-8-5

9 789943 471085

63.2
К. 94

**BUKHORO
DAVLAT
UNIVERSITETI**
1930

Ғ.Н.Қурбонов

МАХСУС ТАРИХИЙ ФАН – НУМИЗМАТИКАГА ОИД МАЪРУЗА МАТНЛАР

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

“Бухоро мероси”
илмий тадқиқот маркази

Ғолиб Қурбонов

МАХСУС ТАРИХИЙ ФАН –
НУМИЗМАТИКАГА ОИД МАЪРУЗА
МАТНЛАРИ

379
“Дурдона” нашриёти
Бухоро – 2016

63.2

К 94

Курбонов, Ғ.

Махсус тарихий фан-нумизматика: маъруза матнлари /

Ғ.Курбонов. - Бухоро : Садриддин Салим Бухорий, 2016. - 16 б.

КБК 63.2

Масъул муҳаррир:

Тарих фанлар доктори **Тўраев Ҳ.Ҳ.**

Такризчилар:

“Бухоро мероси” илмий тадқиқот маркази

директори, тарих фанлар доктори

Альмеев Р.В.

Тарих фанлар номзоди, доцент

Раупов С.С.

Мазкур тадқиқот “Бухоро вилоятида ёшларнинг маданий мерос соҳасидаги билимларини ошириш” мавзусидаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис ҳузуридаги ННТ ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш жамоат фондининг гранти доирасида (2015-2016 йиллар) нашрга тайёрланди.

Мазкур маъруза матни БухДУ Ижтимоий-иқтисодий факультети Илмий кенгашининг 2016 йил 29 август 1 - сонли баённомаси билан chop этишига тасвир этилган.

ISBN 978-9943-4710-8-5

BUXORO MUHOVIRLIK
TEKNOLOGIYA INSTITUTI

ARM

REESTR №

471

2016 у

Кириш

Нумизматика – тарихий тадқиқотларнинг махсус йўналиши бўлиб, археология ва тарих фанлари ўртасида алоҳида ўрин эгаллайди. Археология асосан ашёвий буюмлар билан иш олиб борса, тарих эса – ёзма манбаларга таянади. Нумизматика биринчи галда ўзида ёзма ва моддий манбаларнинг белгиларини мужассамлаштирган ёдгорликлар - тангаларга таянади.

Нумизматика – пул ўлчовлари, тангалар тизими, давлатнинг иқтисодий, сиёсий ва маданий ривожланишига тангаларнинг таъсири, пул муомаласи ва истеъмол бозори билан ўзаро алоқаси; танга ишлаб чиқариш ва техникаси, тангалар ҳуқуқини шакллантириш ва унинг эволюцияси, пул ислохотлари, ҳазиналар ташкил топиши жараёни ва уларнинг сабабларини ўрганади.

Нумизматиканинг асосий манбалари – тангалар ҳазинаси ва алоҳида тангалар, танга ишлаб чиқариш қуроллари ва уларни ўлчашда ишлатилган тошлардан иборат.

Пул муомаласи ва уни ишлаб чиқаришга доир нумизматик тадқиқотларнинг энг муҳими йилнома ва ёзма ҳужжатлардаги маълумотлар бўлиб, улар археология, этнография, генеалогия, геральдика, сфрагистика, палеология, санъатшунослик, сиёсий иқтисод тарихий география ва тарихий манбаларда кўрсатилган.

Замонавий нумизматика услуги асосан ҳар хил давр ва давлатларда тамға ва танга ишлаб чиқариш техникасини таққослашда компаратив принципга асосланиб, тангалардаги ўхшаш саналарни стратиграфик ва дендрахронология ёрдамида археологик маълумотлар билан таққослаб, пул муомаласи, тўлов ва жамғармалар кўрсатилган ёзма манбаларга таянади. Қимматбаҳо металдан тайёрланган Антик давр, Ўрта Осиё ва Янги давр тангалар чегара билмай, давлат ҳудудидаги барча бозорларда муомалада бўлган. Айнан шунинг учун нумизматик топография ҳар хил пулларнинг муомалада бўлиши, нафақат ички балки халқаро савдо-сотик, маданий ва сиёсий алоқалар, уларнинг пайдо бўлиш санаси, гуллаб яшнаши хронологиясини тасвирлашда кўмаклашади.

Бугунги кунда талабалар нумизматикани ўқув фани сифатида ўрганишлар учун ўқув материаллари етарли даражада мавжуд эмас. Мазкур ўқув методик қўлланма – Ўзбекистонда илк ва ўрта асрлар даврида нумизматика ва пул муомаласи

тўғрисидаги бошлангич систематик билим беришга мўлжалланган.

Маъруза матнлар маърузавий ва амалий ўқув курслари дастурларидан иборат. Асосий қисмини ўқув материаллари ташкил этади. Маъруза матнларидаги мавзулар “Ўзбекистонда илк ва ўрта асрлар даврида нумизматика (V-XI а.)” курси ўқув дастурига мувофиқ олий ўқув юртидаги тарих йўналишида таҳсил олаётган бакалавр талабаларга мўлжалланган. Ушбу дастурдаги мавзулар ўзаро мантиқий боғлиқ бўлиб, бирини ўзлаштирмай, бошқасига ўтмаслик лозим. Ҳар бир мавзу охирида ўзлаштирилган билимларни текшириш учун саволлар берилган.

Ўқув услубий мажмуа охирида назорат тест саволлари, рефератлар мавзулари, ўзлаштирилган сўзлар лугати берилган.

Ўқув услубий мажмуада берилган мавзулар талабалар томонидан кетма-кетлик билан ўзлаштирилса, ўқув курсини муваффақиятли тугатишда ва олган билимларидан фойдаланиб, курс ва диплом иши ёзишда ёрдам беради.

Тарих архившунослик таълим йўналишлари талабалари учун махсус тарихий фанлар асослари фанидан ёрдамчи.

Av

Rv

Бухоро давлат музей-кўрикхонасида сақланаётган Юнон-Бактрия тангалари хазинасидан Евтидем подшоҳнинг тетрадрахма тангалари

Курс мақсади ва вазифалари

Курс мақсади – Ўзбекистонда илк ва ўрта асрлар даврида пул тизими тарихи ҳақидаги билимларни мажмуи тарихий нумизматик шакллантириш, пул муомаласи қонуни ва ҳуқуқларини ўрганиш, нумизматик манбаларнинг маданий-иқтисодий мажмуадаги ўрни ва роли.

Курс вазифалари:

- Тарихий тизимда “Ўзбекистонда илк ва ўрта асрлар даврида нумизматика” курси роли ва ўрнини кўрсатиш;
- Пул ўлчов ва танга тизими ўсиши асосини, давлатларнинг ривожланиши жараёни давомида сиёсий-иқтисодий, маданий алоқаларнинг таъсирини аниқлаш;
- Танга ҳуқуқининг ривожланиши, танга ишлаб чиқариш техникаси ва уни ташкил қилишнинг асосий турларини таҳлил қилиш;
- Хазина ташкил топишига таъсир этувчи асосий пул ислоҳоти ва омилларни кўриб чиқиш;
- Талабаларни нумизматик манбаларнинг асосий услубий тадқиқотларидан фойдаланишга ўргатиш.

Илк ўрта асрлар даврида Ўзбекистон тангалари (V-VIII а.)

РЕЖА:

1. Мавзу тарихшунослиги
2. Бухорхудоотлар тангалари
3. Самарқанд тангалари

Ўрта Осиёда илк ўрта асрлар даври тангалари унчалик яхши ўрганилмаган. Ўрта Осиё вилоятларида илк ўрта асрлар тангаларининг зарб этила бошланиши 5 асрнинг иккинчи ярми - 6 асрнинг бошларига оиддир. Ўрта Осиёда илк ўрта асрлар даври тангаларининг зарб этилиши милодий 8 асрда тугайди.

Илк ўрта асрлар даврида Ўрта Осиёда асосан қумуш тангалар (Хоразмдан бошқа барча вилоятларда бу сосонийлар драхмалари ёки уларга тахлидан зарб этилган тангалардир) муомалада бўлган.

Сўғд

Сўғдда асосан қумуш ва мисдан, кейинчалик бронзадан зарб этилган тангалар муомалада бўлган. Бронза тангалардан асосан бозорда ҳар кунги савдо ишларида кенг фойдаланилган. Ушбу тангаларнинг олд қисмида ўз шаҳарларининг ҳомийси бўлган худо ва маъбудалар тасвири туширилган. Баъзи вақтларда тангаларда шаҳар қахрамонлари ёки афсонавий ҳайвонлар тасвири ҳам туширилган. ҳайвонлардан асосан: туя, от ва кийик тасвирлари кўп учрайди. Бу тасвирлар нафақат тангаларда балки мўҳр ва боша нарсаларга туширилган.

Бу даврда Жанубий Сўғда ҳам пул муомаласи ривожланади. 4 асрда Нахшобда зарб этилган мис тангаларнинг олд томонида ҳукмдор тасвири, терс томонида эса одам ва шер курашаётганлиги тасвири туширилган.

7 асрнинг ярмидан Сўғд ҳокимлари - ихшидлар ҳамда уларга тобе амлокдорлар тўрт бурчак тешикли, ҳеч бир тасвирсиз тангалар зарб қила бошлашади. Танганинг ўнгида курсив билан берилган Сўғд ёзуви ҳукмдорнинг исми ва унвонини билдиради. Танганинг терсида эса ҳар бир ҳукмдорнинг ўз сулоласига хос белги берилган. Бундай тангалар улардаги исм ва унвонлар ўзгартирилиб, Еттисувда (Иссиқўл атрофидаги ҳудудлар, Суй водийси, Тароз ва Талос атрофлари) тургаш номли турк қабиласи, Сирдарё бўйларида, Ўтрор, Чоч, Фарғона ва Бухоро воҳасида савдогарлар шахри бўлмиш Пойкандда зарб этиларди. Бу тангалар 6 асрдан иккинчи Турк ҳоконлиги тугатилганича зарб этилган. Энг сўнгги Сўғд тангаларида эрамининг 7 асрдан бошлаб Сўғд ёзувлари ҳам пайдо бўлишади.

Бухоро

4 - 5 асрда зарб этилган Бухоро мис тангаларининг ўнгида тож кийган ҳоким бошининг нуқталар билан ўралган тасвири, терсида эса сосонийларнинг тангаларига хос оташпарастлар меҳробини ёки тамға берилган. Оромий тилидаги ёзув ҳукмдорнинг исми ва унвони (масалан "Асбор шо") ифода қилади.

Илк ўрта асрларда Бухоро Сўғдида Сосонийлар шоҳи Варахшан (421-439) тангаларига тақлидан Сўғд тангалари зарб этилган. Бу тангалар фанга "бухорхудот тангалари" номи билан кирган. Бу тангаларнинг зарб қилина бошланиш санаси олимлар орасида катта келишмовчиликларга сабаб бўлмоқда (баъзи олимлар бу тангаларнинг 5 асрда, баъзилари эса 7 асрдан зарб этилганини таъкидлайдилар). Биринчилар Варахшан Унинг 421-439 яшаганлигини ҳисобга олиб ва тангалардаги ёзувларни диққат билан ўрганмаганлиги туфайли бу тангаларни айнан 5 асрга оид деб таъкидлайдилар. Иккинчилар Наршахий берган маълумотларга асосланиб бу тангаларнинг 7 асрда зарб этилганини таъкидлайдилар. Тангаларда туширилган тасвирлар бир-биридан кескин фарқ қилади. Уларнинг кийиниш, сочлари бир-биридан фарқ қилади. Тангаларни аниқлашга хизмат қиладиган ёзувлар тангаларнинг терс томонида зарб этилган. Бу тангаларда ўзига хос нишонлар ҳам зарб этилган. Улар

тангаларни аниқлашда катта аҳамиятга эгадир. Кумуш драхмаларининг ўнгида бошида жимжимадор тожли, сосонийлар шаханшоҳининг ён томондан олинган тасвири туширилган. Тангалардаги ёзув Сўғд хатининг Бухоро шакли бўлиб, "Бухоро шоҳи" маъносини англатади. Бир тарафида норта - бу "Авесто"да келтирилган уруш маъбудини Веретрагна бўлса керак - тасвири берилган мис тангалар ҳам кенг жорий этилган.

Самарқанд

Милодий 4 асрда Самарқанд Сўғдида найзачи тасвири туширилган кўпгина майда кумуш тангалар ишлатилган. Бу тангаларни зарб этиш милодий 5 асрнинг охири ва 6 асрнинг бошларида тугайди. 5 асрнинг охири 6 асрнинг бошларида Самарқанд Сўғдида пул муомаласида кескин ўзгаришлар юз беради. Шу даврдан бошлаб пул муомаласига янги турдаги кумуш сосоний тангасини киритилади. Бу вазиятда эски найзачи тасвири туширилган тангаларнинг қадрсизланиши жараёни бошланади. Сўғда 6 асрда пул муомаласида асосан сосонийлар шоҳи Пероз (Фироз) (439 - 484) тангаларидан ёки ўнга тақлидан зарб этилган тангалардан фойдаланилган.

7 асрдан бошлаб пул муомаласига Варахшан V драхмалари кириб келади.

Бундан ташқари Сўғда 7 асрнинг охири ва 8 асрда Тан империясини тангаларига тақлидан тангалар зарб этилган.

Чоч

Илк ўрта асрлар даврида Чочда кумуш дирҳамлар ҳам зарб этилган. Бу тангалар бухорхудот тангалари турига киради. Бундан ташқари бу даврда олд томонида ҳукмдор тасвири туширилган мис тангалар ҳам зарб этилган.

Бу вилоятнинг турли жойларида зарб этилган тангалар ғоят хилма - хилдир. Кўпинча тангаларнинг ўнгида тик боқувчи ёхуд юзини хиёл четга буриб турган ҳукмдор ёки шоҳ ва маликанинг сиймоларини кўриш мумкин. Аксарият ҳолларда бу тасвирлар аниқ бир шахснинг портрет белгиларидан холи бўлади ва умумийлашган, баъзан ҳатто схематик образ тарзда ифодаланади. Тангаларда йиркич ҳайвон, от ва туя тасвирлари ҳам тез - тез учраб туради. Бу жониворлар ҳукмдор уруғнинг хомий тотемлари бўлган. Тангаларнинг терси бир хил - ўртада тамға, унинг атрофида ҳукмдорнинг, унвони ҳамда мулк номи Сўғд ёзувида берилган.

Кабарна мулкнинг тангларидаги иконография биз юқорида эслатиб ўтган даврдан тушиб қолади. Бундай тангалардан бирининг сурати албомизда илова қилинган. Танганинг ўнгида бир бирига тескари қараб турган ҳайвонларнинг каллалари билан безалган тахт устида чордона қуриб ўтирган ҳукмдорнинг тасвири бор. Ҳукмдор ўзи тўғри ўтирса-да юзи четга бурилган. Унинг ўнг қўли "худо ярлақасин" мақомида кўтарилган чап қўли эса калта қилич дастасидан маҳкам тутиб турибти. Бошининг чап томонидан илохий-фазовий рамз маъносидан юлдуз ва ярим ой тасвири берилган. Мазкур тангадаги илохий ҳамда дунёвий рамзларнинг муштараклиги балки теократизм- яъни бир одам қўлида қўшалоқ вазифа ҳам қохинлик ҳам шохлик жамланганининг ифодаси бўлса ажаб эмас.

Хоразм

4 асрда Хоразмда кумуш тангаларни зарб этиш тугатилади. Бу даврдан фақатгина мис тангалар зарб этилган. Бу даврда Хоразмда пул муомаласи тушқунликка юз тутган. Фақатгина 7 асрга келиб пул муомаласи ривожлана бошлайди. 7 асрда зарб этилган тангалар сосонийлар тангаларига тахлидан эмас балки ўз тури буйича зарб этилган. Эрамизнинг биринчи асрида қолипга тушган иконографик схема: танганинг ўнгига ҳукмдор, терсида от минган шох тасвири илк ўрта асрлар даврида ўзгармай қолган.

Истравшон

Қадимда ҳозирги Тожикистон ва Ўзбекистон Жиззах вилоят ҳудудида жойлашган бу кичик ўлка ҳокимлари эрамизнинг 7 аср иккинчи ярмида ва 8 асрнинг биринчи ярмида ўз мис тангаларини зарб қилишарди. Бу тангаларнинг ўнгида сосонийлар тангаларига тақлидан бошига қанотли чамбар кийган ҳокимнинг тасвири берилган. Ҳоким Сатагари тангаларида бунинг ўрнига бутпарастларнинг донишмандлик рамзи бўлмиш фил тасвири берилган.

Тоҳаристон

Ҳозирги Шимолий Афғонистон, Ўзбекистон ва Тожикистоннинг жанубий туманларида жойлашган бу илк ўрта аср ўлкасида тангалар, хусусан, кумуш тангалар зарб қилиш Сосонийларнинг кучли таъсири остида эди. Бу ерда сосонийларнинг турли - туман тангалари тарқалиши Пероз(Фируз) ва Хусрав I Ануширвонларнинг маҳаллий тангалари пайдо бўлишига олиб келади. Бу хил тангаларда қисқа - қисқа Бактрия, баъзан Сўғд ёзувлардан иборат тамгалар, хилма - хил бош кийимлар кийган

ҳукмдорларнинг ён томонидан олинган миниатюра суратлари, ҳатто ҳайвонлар тасвирлари диққатга сазовордир. Қадимда Сурхондарё ҳавзасида жойлашган Чағониён вилояти кумуш тангаларининг тамгалари анча мароқлидир. Уларни диққат билан тадқиқ этиш натижасида Чағониён Бактрияга қарашли бўлиб, бу ерда Бактрия ёзуви амалда қўлланилгани маълум бўлди. Бундан ташқари, эрамизнинг 6 - 7 асрларида ҳокимият бошида турган Чағониён ҳокимларининг бутун бир сулоласи аниқланди.

Саволлар:

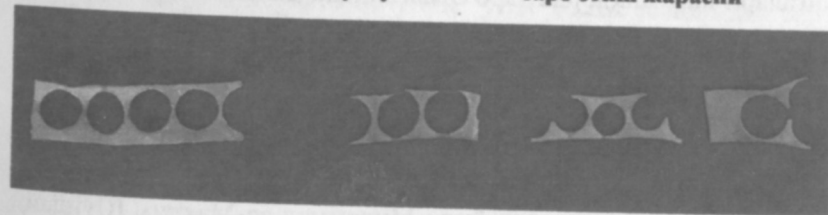
1. 7-8 асрларда Бухорода қайси тангалар муомалада бўлган?
2. Ихшидлар тангалари қайси металлдан зарб этилган?
3. Фириф пул ислоҳоти ҳақида нима биласиз?

Ўрта асрларда Бухорода танга метал қуймасини тайёрлаш услуби

Аркдаги зарбхонада танганинг зарб этиш жараёни

Бухоро амирлигида тангаларни зарб этиш учун ишлатиладиган мис пластинкалари

Мавзу: VIII-X аср Мовароуннахр тангалари
РЕЖА:

1. *Мавзу тарихи нунослиги*
2. *VII-VIII асрдаги Мовароуннахр тангалари*
3. *IX-X аср Ўзбекистон тангалари*

Марказий Осиёга араблар бостириб келиши натижасида танга кўриниши тубдан ўзгарди. Ўрта Осиё худудида зарб этилган илк тангалар олтин ва кумушдан бўлиб, қайси қабиласининг бошлиғи Хозим ўғли Абдулло томонидан Марвда хижрий 63 йилдан 73 йилгача (682 - 698 м.й.) зарб этилди. Халифа Абд ал - Малик хижрий 77 йилда (695 - 696 м.й.) пул муомаласи ислохотини ўтказиб, олтин - динар, кумуш - дирхам, мис - фулусларни араб ёзувлари билан зарб эттирди. Танганинг юз ва терс томонларида тасвирлар ўрнига араб ёзувлари айлана чизиклар бўйлаб, гоҳида нақшлар билан безатилган. Юз сатҳида ислом калимаси - "Оллох бирдир, унинг ҳеч қандай шериги йўқдир, у ёлғиздир" ёки " Оллох учун мазкур дирхам (динар, фулус) зарб этилди", сўнг шаҳар номи ва зарб этилиш санаси жойлаштирилган. Дастлабки араб тангаларининг терс томонида эса "Оллох яккаю ягона, Оллох умрбоқий, туғмаган ва туғилмаган, унинг тенги йўқдир" каби Қуръон оятлари ҳамда халифаларнинг, гоҳида нозирларнинг номи зикр этилган.

8 асрнинг 1-ярмида Сўғда икки хил кумуш тангалар муомалада бўлган: 1. маҳаллий тангалар (Бухорохудот тангалари); 2. четдан келтириладиган уммавийлар тангалари. 740 йилгача Бухорхудот тангалари жуда кенг худудда (Бухоро, Пойканд, Самаранд, Панжикент, Уструшона) тарқалган эди. Аммо улар 740 йилдан сўнг зарб этилган бухорхудот тангаларига қараганда камдир (Бу эса ўз-ўзидан 740-йилгача зарб этилган бухорхудот тангалари кам миқдорда зарб этилганидан далолат беради). 740-йилгача тангаларнинг кам миқдорда зарб этилиши араблар босқини натижасида юзага келган иқтисодий танглик ва 712 йилда араблар томонидан Самакранднинг забт этилиши оқибатида эди.

О.И.Смирнованинг таъкидлашича 740 йилдан бошлаб бухорхудот тангаларининг янги турини зарб этиш бошланган (подшоҳ бошининг орасида ёзув: Мухаммад ал-Махди). Шундай қилиб 8 асрда Мовароуннахрда асосан бухорхудот тангалари муомалада эди.

8-аср охири - 9 асрнинг бошларида араб халифалиги ҳукумати Мовароуннахр ва Хуросонда юзага келган кескин вазиятни ҳисобга олиб бу вилоятларни бошқаришда маҳаллий сулолалар ёрдамидан фойдалана бошладилар. 8 асрнинг иккинчи ярмида Балхдан келиб чиққан Бармакийлар сулоласи кучаяди (Навбахор буддавийлик ибодатхонаси қохинасининг авлодлари). 794-795 йилларда Фадл ибн Яхё Хуросон ноиби этиб тайинланди. Аммо халифа Хорун ар-Рашид бу сулоланинг кучайишидан қўчиб, 803 йилда бу сулола вакилларига қарши оммавий қирғинни бошлаб юборди. Кейинчалик, 9 аср бошларида Тохирийлар сулоласи ҳам кучайиб кетади. Тохирийлар бундан олдин Хирот вилояти таркибидаги Бушанг шаҳрининг ҳокимлари эди. Бу сулола вакилларида бири Тохир ибн Ҳусайн 813 йилдан ал-Жазира вилоятининг ноиби этиб тайинланади. Тохир ибн Ҳусайн 821 йилдан Хуросон ва Мовароуннахр ноиби этиб тайинланади. 822 йилда унинг буйруғи билан хутбадан халифа номи олиб ташланади, айнан шу йилда у вафот этади. Аммо Тохирийлар сулоласи давом этади, Халифа Маъмун Хуросон ноиби этиб унинг ўғли Талхани тайинлайди, унинг ўлиmidан сўнг эса Тохирнинг яна бир ўғли Абдулла ибн Тохир (828-844) Хуросон ноиби этиб тайинланади. Тохирийлар ҳукмронлиги даврида Хуросон ва Мовароуннахр мустақил давлатларга айланадилар. Тохирийлар сулоласининг сўнгги вакили Мухаммад ибн Тохир (862-873) 873 йилда янги саффорийлар сулоласининг вакили Ёқуб ибн Лайс томонидан тахтдан ағдарилади. Саффорийлар сулоласининг номи "сафар" сўзидан олинган бўлиб унинг маъноси "мисгар"дир, чунончи Ёқуб ибн Лайс бундан олдин мисгарлик билан шуғулланган.

Тохирийлар ўз номидан зарб этган тангаларини икки босқичда зарб этганлар:

1) Тохир ибн Ҳусайн ва унинг ўғли Талха томонидан зарб этилган тангалар. Бу босқичда тангалар фақатгина кумуш ва мисдан зарб этилган.

2) Абдуллох ибн Тохир зарб этган тангалар. Бу даврдан олтин тангалар ҳам зарб этила бошланди. Тохирийлар ҳукмронлиги остидаги худудларда энг машҳур танга зарбхоналари Шош вилоятидаги Мадинаат аш-Шошда, Исфахонда, Балх ва Марвда жойлашган эди. Марв, Шош ва Самарқандда олтин динарлар зарб этилган. Сомонийлар сулоласининг асосчиси Сомон Балх, Самарқанд ёки Термиз

атрофларида туғилган эди. У ислом динини қабул қилиб Хуросон ноибининг ёрдамига таянган. Унинг набиралари - Нух, Амад, Яхё ва Илёс халифанинг хизматида эдилар. Халифа буйругига биноан улар 4 вилоят ноиблари этиб тайинландилар: Нух-Самарқанд, Аҳмад-Фарғонада, Яхё-Шош ва Уструшонада, Илёс-Хиротда. Ака-укалар орасида Нух катта аҳамиятга эга эди. Ташки алоқалар олиб борилган пайтда сулола номидан айнан Нух иш олиб борган. Сомонийларнинг дастлабки мис тангалари айнан Нух томонидан зарб этилган. Нух вафот этганидан сўнг унинг укаси Аҳмад сулола бошлиғига айланди. У хали ҳаёт пайтларидаёқ Самарқандни ўз ўғли Насрга топширади. 864 йилда Аҳмад вафот этганидан сўнг айнан шу Наср сулола бошлиғига айланади. 875 йилда халифа ўнга давлатни мустақил бошқариш тўғрисидаги ёрликни юборади.

Аммо Насрнинг давлати марказлашмаган эди. Баъзи вилоят бошликлари номигагина ўнга буйсўнганлар. Масалан, Шош вилоятида Насрнинг амакиси Муҳаммад ибн Нух хукмронлиги даврида Муҳаммад ўз жиянини сулола бошлиғи деб тан олиб, унинг номидан мис тангалар зарб этган. Аммо, Шош вилоятида Насрнинг укаси Ёқуб ноиблиги бошланганида у Насрни тан олмасдан ўз номидан тангалар зарб этган. Фарғонада эса Насрнинг укаси Асад хукмронлик қилган. Асад ҳамда Наср биргаликда иттифок тузиб бошқа қариядошларига қарши давлатни марказлаштириш учун кураш олиб борганлар. Аммо, шунга қарамайдан Асад Ахсикент (Фарона пойтахти) шаҳрида ўз номидан тангалар зарб этган. У бу тангаларда умуман Наср исмини эслатмайди. Бундан ташқари Наср яна бир укаси Исмоил билан ҳам яхши муносабатда эмас эди. 874 йилда у Бухоро ноибни этиб тайинланган эди. Исмоил Бухорода мустақам ўрнашиш учун барча ҳаракатларни ишга солди. Наршахийнинг маълумотларига кўра Исмоил Бухоро вилоятида олинган даромадларнинг асосий қисмини (700 минг гитрифи дирҳами атрофида) Наср хазинасига, қолган қисмини эса (500 минг гитрифи дирҳами атрофида) ўзида сақлаган эди. Бухорода муқим ўрнашиб олгач Исмоил Наср газнасига пулни ўзатмай ўзида қолдиради. Бунинг натижасида ака-укалар ўртасида узокка чўзилган кураш бошланади. Биринчи тўқнашув 886 йилда бўлиб ўтган. Исмоил Наср газнасига пулни узатмади ва бунинг натижасида ноибликдан четлатилди. Иккинчи тўқнашув 888 йилда бўлиб ўтди ва Исмоилнинг ғалабаси билан

туғади. Исмоил Сомонийлар сулоласи бошлиғига айланади. У Бухорони Сомонийлар давлатининг пойтахтига айлантиради.

Исмоил Сомоний марказлашган феодал давлат тузди. У давлатни марказлаштирганидан сўнг ташки душманга қарши курашиш чораларини кўрди. Бу даврда Исмоил Сомонийлар давлатининг кучайишидан анча хавфсираган халифа уларни яна бир кучли ёш давлат саффорийлар давлати билан тўқнаштиришга ҳаракат қилиши ҳамда кўчманчи қабилаларнинг доимий юришлари ташки сиёсатдаги асосий масалалардан эди. 898 йилда халифа Исмоилни Мовароуннахр тахтидан маҳрум этиб, Амр ибн Лайсни Хуросон билан бирга Мовароуннахр устидан ҳам ҳукм юритиш ҳақидаги ёрлигини эълон қилди. Мазкур фармон тезда Амр ибн Лайсга жўнатилди. Бошқача айтганда, халифа Амр ибн Лайсни Исмоилга ҳарбий юришга гиж-гижлаган. Бу билан у нафақат Исмоилни йўқотиш пайида бўлган, балки Амр ибн Лайснинг ушбу ҳарбий юриш оқибатида заифлашиб олишига ҳам умидвор бўлган. Аммо халифа ҳамда унинг юртидан ва ўз нафси кетидан борган Амр ибн Лайснинг режалари амалга ошмади. 900 йилнинг баҳорида Балх атрофида юз берган жангда Амр ибн Лайс Исмоил томонидан мағлубиятга учратилади. Шу тариқа Хуросон ва Шимолий Эрон ҳам Исмоил тасарруфига ўтди. Араб халифалигига қарамликка барҳам берилди.

Бундан ташқари Исмоил Сомоний кўчманчиларга қарши ҳам муваффақиятли кураш олиб борган. Унинг кўчманчиларга қарши ҳарбий юришлари натижасида кўчманчи қабилалар бир неча ўн йилликларга Мовароуннахрга бостириб киришни тўхтатдилар. Исмоил давлатчилигимиз тарихидаги 1600 йилдан ортқ тажриба ва анъаналарни уддабуронлик ила давом эттира билган давлат арбоби ҳисобланади. У энг аввало, мамлакатимиз сиёсий бирлигини таъминлаш ишига бел боғлаб, Фарғона, Исфижоб, Шош, Самарқанд, Бухоро, Хоразм, Чағониён, Хутталон, Кеш, Хуросон, Сейистон, Ғазна каби қатор вилоятларни ўз ҳукми остида бирлаштирди. Гарчи уларнинг ҳаммаси ҳам мутлақ равишда тобелик йўлига кирмаган бўлсаларда, аммо қудратли марказий ҳокимият оби ҳавосини тан олишга мажбур бўлган эдилар. Демак, Исмоил марказлашган давлатчилик асосларини қайтадан тиклашга муваффақ бўлган. Шундан сўнг у ана шу марказлашган давлат бошқарув тизимини жорий этишга киришди. Чунки эндигина мустақилликни қайта тиклаган давлат учун қатъий тартиб доирасида фаолият

кўрсатувчи идорачилик зарур эди. Исмоил бу вазифани ҳам ҳал эта билди. Аммо илгарилари бошқа сулолалар тажрибасида кўрилганидек, Исмоил вафотидан сўнг (907 йил 25 ноябр) тахтга чиққан сомоний намояндалари (Аҳмад, Наср II, Нух II, Абдумалик, Мансур I, Нух III, Мансур II) буюк аждодлари қолдирган меросни саклаб қолишга ожизлик қилдилар. Масалан, Исмоилдан кейин тахтни эгаллаган Аҳмад субутсизлик қилиб, араб тилини яна давлат тили даражасига кўтаради. Ваҳоланки, Исмоил даврида бу нарсa йўқ қилинган эди.

Аҳмаднинг бу каби бошқа ишлари ҳам бир бўлиб, охи-окибатда ўнга суикасд уюштирилишига сабаб бўлган. Хуллас, 10 аср давомида сиёсий бошбошдоклик авжига чикиб марказий ҳокимият мавкеига путур этади. "Дарахтнинг бушини қурт ейди" деганларидек, сомонийлар зарбининг пасайиши минтақанинг Етгисув ва Қошғар қисмида бошқа бир сиёсий сулола-қорахонийларнинг кучайиб бориши билан бир вақтга тўғри келган эди. Натижада, 10 аср охирида ҳокимият уларнинг қўлига ўтади. Қорахонийлар минтақанинг Етгисув, Қошғар, Мовароуннар каби қисмлари устидан ҳукмронлик қила бошлайдилар. Хуросон, Ғазна каби вилоятлар эса худди шу даврдан бошлаб минтақада етишиб чиққан яна бир сиёсий сулола-ғазнавийлар тобелигига ўтган эди.

Сомонийлар давридаги пул муомаласининг ўзига хос томонлари бор. Муомалада олтин тангалар, исмоилий, мухаммадий, ғитрифий, мусаййабий, хоразмий дирҳамлари бўлган. Шу ўринда Истахрийнинг қуйидаги гувоҳлиги диққатга лойик: "Самарқандда муомалада олтин (танга) ва исмоилий дирҳами юради. Яна бир пул бирлиги борки, уни мухаммадий дейдилар. Ва Самарқанддан бошқа ҳеч ерда муомалада юрмайди". Бошқача айтганда, исмоилий дирҳами салтанат ва халқаро миқёсдаги валюта ролини ўйнаган. Мухаммадий, ғитрифий ва бошқалар эса маҳаллий аҳамият касб этган. Масалан, ғитрифий кумуш тангалари, асосан, Бухоро доирасида муомалада бўлган. Аввало, ўлка савдогарлари шу ерда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар билан минтақа аҳоли эҳтиёжларини қондиришга ҳаракат қилганлар. Шунинг учун ҳам савдо-сотик гуркираб ўсган, кўплаб бозорлар бунёд этилган, бориб-бориб расталар, бозорларни маълум бир йўналишда ихтисослаштириш йўлига ўтилган, айниқса, марказий шаҳарларда кўтарасига савдо кенг йўлга қуйилган. Масалан, манбада шундай ёзилади:

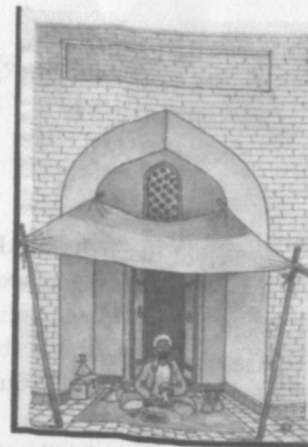
"Мовароуннахрнинг (энг асосий) бозори, (ҳар қаердан) савдогарлар олиб келадиган жойи бу Самарқанддир. Мовароуннахрда (ишлаб чиқариладиган) аксар маҳсулотлар аввал Самарқандга олиб келинади, кейин эса бу ердан бошқа вилоятларга олиб кетилади". Худди шу каби таърифни Бухоро, Пойканд, Бинкат, Хўжанд, Термиз, Ўрганч, Кат каби шаҳарларга нисбатан ҳам қўласа бўлади. Савдо-сотикнинг бундай ривожланишига нафақат ишлаб чиқаришдаги, балки ички ва ташқи савдони ташкил этишдаги ҳаракатларнинг таъсири ҳам катта эди. Шундай қилиб 999 йилда кудратли Сомонийлар давлати тугатилади.

Саволлар:

1. Араб халифалиги даврида қандай тангалар зарб этилган?
2. 8 асрда Мовароуннахрда қандай тангалар муомалада бўлган?
3. Сомонийлар давридаги пул муомаласи ҳақида нималар биласиз?

Ҳукмронга намунавий тангаларни кўрсатиш

Сарроф дўкони

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
Илк ўрта асрлар даврида Ўзбекистон тангалари (V-VIII а.).....	5
VIII-X аср Мовароуннахр тангалари	10

Ғолиб Қурбонов

МАХСУС ТАРИХИЙ ФАН – НУМИЗМАТИКАГА ОИД МАЪРУЗА МАТНЛАРИ

MUHARRIR:

G'.Murodov

TEXNIK MUHARRIR:

G.Samiyeva

MUSAHHIH:

A. Qalandarov

SAHIFALOVCHI:

M.Ortiqova

Nashriyot litsenziyasi AI № 178. 08.12.2010. Original – maketdan bosishga ruxsat etildi: 22.09.2016. Bichimi 60x84. Kegli 16 shponli. «Times New Roman» garn. Ofset bosma usulida bosildi. Ofset qog'oz. Bosma tabog'i 1,0. Adadi 100. Buyurtma №3.

Buxoro Matbuot va axborot boshqarmasi

"Durdona" nashriyoti: Buxoro shahri, M.Iqbol ko'chasi, 11-uy
Bahosi kelishilgan narxda.

"Sadriddin Salim Buxoriy" MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahri, M.Iqbol ko'chasi, 11-uy. Tel.: 0(365) 221-26-45